

НАПРЯМ 7. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-507-8-35>

Біла І. М.,

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології, філософії та суспільних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

АЛЬБЕРТ ЕЙНШТЕЙН ПРО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І РЕСУРС НАУКОВЦЯ

Чи кожен може стати науковцем? Що є запорукою успіху в науковій сфері? Які умови становлення та розвитку наукового мислення? На ці та інші запитання ми спробували знайти відповіді у автора теорії відносності, самого відомого вченого ХХ століття, що є втіленням людського генія – Альберта Ейнштейна. Він докорінним чином змінив наші погляди на матерію, простір та час і, сподіваємось, що його думки та висновки стануть «наріжним каменем» відродження вітчизняної науки.

Беззаперечно, наука має бути справжнім покликанням! Покликання – це сродна праця (Г. Сковорода), до якої людина має природний хист, яка відгукується у серці щирим бажанням творити у сфері досліджень та експериментів. В Євангелії говориться про задатки та здібності метафорично: «Вийшов сіяч сіяти своє зерно. І як він сіяв, одне впало край дороги й було потоптане, і птиці небесні його видзьобали. Друге упало на камінь і, зійшовши, висохло, бо вогкості не мало. Інше впало між тернину, і тернина, вигнавшись з ним вкупі, його заглушила. Врешті, інше впало на добру землю і, зійшовши, сторицею вродило» [2, (Лк. 8:5-15)].

Зі слів Ейнштейна, багато різних людей присвячує себе науці, але не всі вони є справжніми науковцями, що служили науці заради самої науки. «Наука є для деяких тим видом діяльності, що має дати повноту життя і задоволення честолобства. Для цієї категорії людей наука є свого роду спортом, заняттям, що доставляє задоволення подібно тому, як атлету приносять задоволення вправи, які розвивають силу і спритність. Інші – плоди своїх думок приносять у жертву тільки з утилітарною метою, надавши в розпорядження свій мозок, щоб отримати за це пристойну винагороду. Ці люди стають вченими випадково, в силу обставин, які могли б однаково спонукати їх стати і

політичними діячами, або ж великими ділками». Ейнштейн зауважує: «Якщо б з небес спустився ангел і вигнав з храму науки всіх, хто належить до цих двох категорій, то в храмі науки майже нікого б не залишилось...».

Справжні ж науковці, на його думку, – це люди дивні, замкнуті, самотні, однак, не дивлячись на ці спільні риси, вони більше різняться між собою, ніж інші. Він ставить собі запитання: «Що привело їх у храм науки? Одне з найсильніших спонукань, що призводять до мистецтва в науці, – це бажання уникнути буденного життя з його болісною жорстокістю і невтішною порожнечою, піти від власних забаванок, що постійно змінюються. Ця причина штовхає людей з тонкими душевними струнами від особистих переживань у світ об'єктивного бачення та розуміння. Цю причину можна порівняти з тугою, що тягне городянина з галасливого, каламутного середовища до тихих високогірних ландшафтів, де погляд проникає далеко крізь нерухоме чисте повітря, насолоджуватись спокійним обрисами, які, здається, призначені для вічності». «Науковець, – говорить Ейнштейн, – послуговуючись мисленням, прагне створити чітку картину світу для того, щоб відірватися від світу відчуттів, певною мірою спробувати замінити цей світ образом, який є відображенням того, що людський розум бачить в природі. На цю картину і її оформлення науковець переносить центр уваги свого життя, щоб в ній знайти спокій і впевненість, які він не може знайти у надто тісному запаморочливому кругообігу власного життя» [1, с. 57].

Джерелом усіх наукових досягнень, на його думку, є послана богом допитливість експериментатора, що не покладає рук, а також його творча фантазія. Тут доречно нагадати достатньо відомий вислів Альберта: «Уява важливіша знань, бо знання обмежене, а уява охоплює все на світі, стимулює прогрес і є джерелом її еволюції. Уява – це реальний чинник в науковому дослідженні» [1, с. 71].

Не менш важливим інструментом дослідницької діяльності Ейнштейн вважав інтуїцію. Він говорив: «На противагу логічним шляхам відкриття законів, єдиним способом їх розуміння є інтуїція, яка допомагає побачити порядок, що криється за зовнішніми проявами різних процесів. Ця здібність розвивається з практикою» [1, с. 50].

Основою всієї наукової роботи, з його слів, є переконання, що світ представляє собою впорядковану сутність, що піддається пізнанню. Він пояснює: «Це переконання базується на релігійному почутті. Моє релігійне почуття – це шанобливе захоплення тим порядком, який панує в невеликій частині реальності, яка доступна нашому слабкому розуму. Кожний дослідник повинен володіти своєрідним релігійним почуттям, інакше він не зможе уявити ті взаємозв'язки, які він осягає. Однак будь-яка наукова робота витоками має переконання в раціональності й здібності пізнати світ». Ейнштейн був переконаний, що розвиваючи

логічне мислення і раціональний підхід до вивчення реальності, наука зможе в значній мірі послабити забобони, які панують у світі. Він також вважав важливою увагу до дрібниць: «Інтелектуал, – на його думку, – завжди має «розглядати дійсність у мікроскоп».

Так, увазі до дрібниць, вибірковій увазі та розмірковуванню/мисленнєвій діяльності він надавав особливого значення. «Працювати – значить думати, – говорив він, – тому точно розрахувати робочий день не завжди легко. Зазвичай я працюю від чотирьох до шести годин в день». Він дуже критично відносився до організації свого робочого часу, але, разом з тим, застерігав від професійного вигорання: «Академічна кар'єра примушує молодих людей продукувати наукові праці в усе зростаючій кількості, що призводить до спокуси поверхневості, якій можуть протистояти лише сильні характери» [1, с. 17].

Розвиток наукового мислення і творчої діяльності розуму вимагають внутрішньої свободи, свободи розуму, яка полягає у незалежності мислення від обмежень, що накладаються авторитетами і соціальними забобонами, а також від шаблонних міркувань і звичок взагалі. «Подібна внутрішня свобода, на думку вченого, – це рідкий дар природи і вельми бажана мета для кожного індивіда, що займається науковими пошуками. Він стреджував, що «можливість духовного розвитку і вдосконалення, а відповідно, і можливість покращення внутрішнього і зовнішнього життя людини з'являється тільки при умові, якщо зовнішня і внутрішня свобода завжди береться до уваги» [1, с. 29].

Щоб акцентувати увагу на значенні поняття «свобода» Ейнштейн ділиться власним досвідом навчальної діяльності та враженнями від системи освіти, з якою познайомився в процесі свого зростання. «...Для екзамену потрібно було напхати в себе – хочеш не хочеш – всю премудрість. Такий примус настільки мене лякав, що цілий рік після здачі іспиту всілякі роздуми про наукові дослідження було для мене отруєно. Однак в Швейцарії ми страждали від того примусу, що придушує справжню наукову роботу, значно менше, ніж страждають студенти в багатьох інших місцях. У нас було лише два іспити; в іншому можна було робити більш або менш те, що хочеш. Добре було тому, у кого, як і у мене, був друг, який акуратно відвідував всі лекції і добросовісно відпрацьовував їх зміст. Це давало свободу у виборі заняття до декількох місяців перед іспитом, свободу, якою я широко користувався; пов'язану ж з нею нечисту совість я приймав як неминуче, причому значно менше зло. По суті, майже чудо», – продовжує він, «що сучасні методи навчання ще не зовсім задушили святу допитливість, бо ця ніжна рослина вимагає, наряду із заохоченням, перш за все свободи – без неї вона неминуче гине. Великою помилкою є думка про те, що почуття боргу і примус можуть сприяти зародженню радості в тому, щоб дивитися і шукати. Мені здається, що навіть здорова хижка тварина

втратила б жадібність до їжі, якщо б вдалось з допомогою бича примусити її безперервно їсти, навіть коли вона не голодна, і особливо, якщо примусово пропонується їжа не нею обрана...» [1, с. 13].

Як альтернативу, він ділиться позитивним враженням від освітньої системи, що дає «зелене світло» допитливості та інтелекту: «Кантональна школа в Аарау залишила у мені незабутній слід завдяки своєму ліберальному духу і скромній серйозності вчителів, які не спирались на які-небудь показні авторитети. Порівняння з шестирічним навчанням в авторитарноорієнтовній німецькій гімназії переконливо показало мені, наскільки виховання в дусі свободи і почутті особистісної відповідальності вище і ефективніше виховання, яке засноване на муштрі, зовнішньому авторитеті і чеснотобстві. Справжня демократія не являється пустою ілюзією...» [1, с. 15].

«Загалом, для людей мого типу, – робить висновок Ейнштейн, – схильних до довгих роздумів, університетська освіта не являється безумовно благодатною. Якщо людину заставити з'їсти багато хороших речей, вона може надовго зіпсувати собі апетит і шлунок. Вогник священної допитливості може надовго погаснути. На щастя, в мене ця інтелектуальна депресія після благополучного закінчення навчання тривала лише рік...» [1, с. 16].

Підсумовуючим, він зауважує: «освітня система породжується суспільством. Становлення особистості формується оточенням, в якому вона розвивається, а також структурою суспільства, в якому вона зростає, його традицією і оцінкою, яку суспільство дає тому чи іншому типу поведінки. В своєму фізичному, розумовому і емоційному існуванні людина настільки залежить від суспільства, що поза суспільством ні думати про людину, ні зрозуміти її неможливо. Саме суспільство забезпечує людину більшою частиною її змісту: мовою, формами думок, інструментами праці, їжею, одягом тощо».

І разом з тим, А. Ейнштейн нагадує про необхідність інтелектуальної незалежності, духовної свободи: «Людині науки перш за все потрібна духовна свобода, бо вона повинна намагатися скинути з себе окови забобон і, якою б авторитарною не була її концепція, що встановилась, постійно переконуватись у тому, що вона залишається правильною і після появи нових фактів. Тому інтелектуальна незалежність для вченого-дослідника є самою насущною необхідністю. Але і політична свобода також надзвичайно важлива для його роботи. Він повинен мати можливість висловлювати те, що вважає правильним, і це не повинно впливати на його статки чи ставити під загрозу його життя. Під свободою я розумію такі суспільні умови, коли висловлення думок і переконань відносно загальних і приватних проблем не спричиняє небезпеки або серйозної шкоди для тих, хто їх висловлює. Свобода

спілкування необхідна для розвитку і розширення наукового пізнання», – говорить він [1, с. 27].

Однак у будь-якої медалі є дві сторони... А. Ейнштейн застерігає, що «на відміну від інстинктивної поведінки тварин, поведінка людських істот сильно варіюється і схильна до змін. І кожна людина, усвідомлюючи свою залежність від суспільства, не сприймає її як благо, як органічний зв'язок, як захисну силу, а скоріше як загрозу її природним правам. Більш того, її становище у суспільстві є таким, що закладені в ній егоїстичні інстинкти постійно акцентуються, в той час як соціальні, більш слабкі за своєю природою, все більше деградують. Всі людські істоти, яке б місце у суспільстві вони не займали, страждають від цього процесу деградації. Неусвідомлені в'язні свого егоїзму, вони відчують небезпеку, самотність та позбавлення радощів життя» [1, с. 33]. І сьогодні, як ніколи, ці процеси егоцентризму та ізоляції у нашому суспільстві загострюються!

«Однак, на думку вченого, – людина може знайти сенс життя, яким би коротким і небезпечним воно не було, лише присвятивши себе суспільству, – тому всі винаходи й ідеї мають служити на благо людей, сприяти його прогресу».

Отже, враховуючи вищесказане, наголосимо, що генезі науковця сприяє забезпечення демократичного стилю його освіти, заохочення допитливості, уваги та пильності, а також інтуїції та уяви. Важливим є його інтелектуальна незалежність, внутрішня свобода та наукове мислення.

Список використаних джерел:

1. Ейнштейн А. Бог не грає в кості. Моя теорія відносності / А.Ейнштейн. 2017. 230с.
2. Євангеліє Видавничий відділ Української православної церкви КП Київ. 2022. 535с.